

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

О. В. Гришук,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

УДК 340.12

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ІДЕЇ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ПРАВОВИХ АКТАХ РАДИ ЄВРОПИ

На сучасному етапі розвитку світової спільноти ідея людської гідності набуває все більшої актуальності, однак розуміння змісту людської гідності не відрізняється однаковістю, що зумовлено насамперед історико-соціальними факторами. У результаті опрацювання правових актів Ради Європи автор дійшла висновку про те, що людська гідність є онтологічною основою прав і свобод людини.

Ключові слова: людська гідність, гідність людини, права людини.

Людська гідність як багатоаспектна цінність людини глибоко проникла у зміст права. Ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового положення. У свою чергу, людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у стосунках між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини.

Поняття гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві та державі. Саме оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини, на основі якого формуються еталон вимог, що виставляється до дій людей у конкретній ситуації з конкретного приводу. Ці вимоги стають особистими нормами дій лише у випадку, коли вони забезпечуються перш за все внутрішнім переконанням людини в їх корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей.

Тлумачення змісту людської гідності зазнало впливу різних факторів: позитивних (філософія, релігія, розвиток культури і цивілізації) та негативних (приниження людини, масові вбивства людей, тоталітарні, расистські та нацистські ідеології, а також збудовані на них політичні системи). Особливої гостроти питання людської гідності набуло після Другої світової війни, яка була найбільшою за

людськими жертвами. Людська гідність у той час почала пов'язуватися з правами людини, що викликало так звану “революцію людської гідності”. Права людини почали тлумачитися як такі, що покликані утверджувати людську гідність, високі духовні і моральні якості, а головне — захищати людину від сваволі державної влади [1, с. 6].

Поряд із загальною системою міжнародних механізмів захисту прав людини функціонують і регіональні системи, які відображають особливості культури, політико-правової свідомості, регіональної ідентифікації, що впливає на координацію і розвиток державних інститутів у певному регіоні. Ефективна дія таких регіональних механізмів зумовлена тим, що в них беруть участь держави з близькими історичними, культурними традиціями, з приблизно однаковим рівнем економічного і політичного розвитку. І цілком очевидно, що за допомогою цих регіональних процедур захист прав людини здійснюється ефективніше, ніж у загальному всесвітньому просторі.

Такий механізм вироблений у рамках Ради Європи, головним пріоритетом у роботі якої є захист гідності, прав і основних свобод людини у державах-учасницях. Співпраця України з цією організацією сьогодні стала офіційним зовнішньополітичним курсом нашої держави. Це знайшло відображення й у Конституції України, згідно з котрою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини — головним обов'язком держави (ст. 3).

Слід погодитись, що Європейський механізм охорони і захисту основних прав людини є одним із найбільш дієвих. Як відзначила Т. Присяжнюк, ефективна дія таких регіональних механізмів зумовлена тим, що в них беруть участь держави з близькими історичними, культурними традиціями, з приблизно однаковим рівнем економічного і політичного розвитку. І цілком очевидно, що за допомогою цих регіональних процедур захист прав людини здійснюється більш ефективно, ніж у загальному всесвітньому просторі [2, с. 34]. Такий механізм розроблений у рамках держав, котрі входять до Ради Європи, яка на сьогодні є найважливішою інституцією захисту прав людини в Європі [3, с. 144]. Жодна інша організація не має такої можливості враховувати більшу частину особливостей регіону, в тому числі і європейську традицію ставлення до проблеми прав людини [4, с. 154].

Принцип дотримання прав людини закріплено у ст. 3 Статуту Ради Європи, де вказано, що “кожен Член Ради Європи визнає принцип верховенства закону і принцип, згідно з яким будь-яка особа, котра знаходиться під її юрисдикцією, повинна користуватися правами людини й основними свободами”. Серйозні порушення прав людини й основних свобод можуть стати підставою для призупинення членства чи навіть виключення з Ради Європи. Головним пріоритетом у роботі Ради Європи є захист прав та основних свобод людини у державах-учасницях. Реалізація цього завдання здійснюється за чотирма основними напрямками: зміцнення європейської солідарності (гарантуючи при цьому повагу до особи, її свобод, соціальних, економічних і культурних прав шляхом створення ефективних систем контролю та захисту); виявлення нових загроз порушення прав людини та приниження людської гідності; привернення уваги громадськості до значущості прав людини; заохочення до вивчення проблем прав людини в школах, вищих навчальних закладах та серед професійних груп (юристів, службовців, персоналу виправних закладів тощо) [5, с. 114].

На саміті у Відні 1993 року черговий раз було підкреслено внесок Ради Європи у розвиток безпеки демократії в Європі. Концепція безпеки демократії має два аспекти: по-перше, абсолютна вимога плюралістичної та парламентської демократії, неподільності та універсальності прав людини та верховенства права і спільної культурної спадщини, збагаченої різноманітністю як основних передумов безпеки; по-друге, серйозний наголос на європейській співпраці на ґрунті цих цінностей як на методі зміцнення довіри на всьому континенті, які допомагатимуть

запобігати конфліктам і водночас знаходити вирішення спільних проблем. Поширення безпеки демократії допомагає долати численні ризики для європейської безпеки. Окрім зменшення ризику повернення до тоталітарного правління, вона є відповіддю на серйозні масові порушення свобод і прав людини, до яких належать і дискримінація певної частини населення, серйозні недоліки у забезпеченні верховенства права, агресивний націоналізм, расизм і нетерпимість, а також міжетнічне напруження і конфлікти, тероризм й організована злочинність, соціальна дезінтеграція, розшарування і напруження на місцевому і регіональному рівнях.

У розвиток цих положень Рада Європи прийняла понад 100 конвенції й угод, серед яких чільне місце займає Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (04.11.1950).

Метою статті є дослідження особливостей закріплення ідеї людської гідності у правових актах Ради Європи.

Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, будучи у міжнародному контексті одним з перших документів з прав людини, базується на принципі об'єктивних стандартів і прав осіб на захист від зловживань з боку державної влади. Весь правовий режим Конвенції ґрунтується на тому, що держава бере на себе зобов'язання забезпечити права кожній особі [6, с. 138].

У цьому зв'язку слід погодитись із зауваженням Т. Присяжнюк, що "... говорити про універсальні конвенції можна тільки з того приводу, що в них відображається ряд загальнолюдських цінностей, серед яких повага гідності людської особи незалежно від її національності, расової приналежності, статі, політичних, релігійних або інших переконань, майнового стану, але в той же час неможливо говорити про ефективні процедури і механізми для їх виконання у всесвітньому масштабі" [2, с. 34]. Тому Європейська конвенція з прав людини стала першим кроком для забезпечення колективного здійснення деяких прав, проголошених у Загальній декларації. Держави, що підписали Конвенцію, знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини справедливості і миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого — завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать, сповнені рішучості, як уряди європейських країн, що є єдиним думцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зобов'язалися гарантувати кожному, хто знаходиться під їх юрисдикцією, права і свободи, визнані в Конвенції.

Для деталізації положень Європейської конвенції було прийнято низку конвенцій та угод. Багато з них містять звернення до людської гідності. У цих актах поняття "людська гідність" застосовується залежно від конкретних обставин як:

1. Філософська основа, елемент антропологічної концепції. У преамбулі Конвенції про права людини і біомедицину (04.04.1997) вказується, що держави, котрі прийняли цю Конвенцію, переконані у необхідності поважати людину одночасно як індивіда і як представника людського роду, визнають важливість забезпечення її гідності. Предметом і метою цієї Конвенції визнано захист гідності й індивідуальної цілісності людини і гарантування кожному без винятку дотримання недоторканності особи та інших прав та свобод у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини. У пояснювальній доповіді до Конвенції зазначається, що Конвенція в цілому передбачає загальні рамки захисту прав людини і людської гідності як у давно напрацьованих, так і в галузях, що розвиваються і стосуються застосування біології і медицини. У п.8 преамбули пояснювальної доповіді підкреслено, що термін "права людини" стосується принципів, викладених у Конвенції про захист прав людини й основних свобод, котра гарантує захист таких прав. Вказано, що в основі обох Конвенцій лежить не лише один і той же підхід, але й багато етичних принципів і правових концепцій.

У силу свого загального характеру використовується концепція людини. Концепція людської гідності, котра тут висвітлюється, представляє собою головну цінність, котру слід підтримувати всіма засобами. Вона лежить в основі більшості цінностей, підкреслених у Конвенції.

Пункт 19 ст. 1 цього документа вказує, що термін “людина” застосовується, щоб вказати на необхідність захисту гідності й особистості всіх людей. Як загально визнаний принцип встановлюється, що людську гідність і особистість людини потрібно поважати з самого початку життя. Стаття 2, в якій йдеться про пріоритет людини, у п. 22 зазначає, що вся Конвенція, метою якої є захист прав і гідності людини, побудована на принципі верховенства людини, і всі її статті необхідно тлумачити, власне, у цьому світлі.

2. Морально-правовий стандарт. У п. 17 ст. 1 пояснювальної доповіді до Конвенції про права людини і біомедицину зазначено, що основною метою Конвенції є гарантування прав і свобод кожного, зокрема, недоторканність, забезпечення людської гідності й особистості людини в цій сфері. У преамбулі Європейської соціальної хартії (03.05.1996) підкреслюється, що сторони визнають за мету своєї політики, котру вони будуть здійснювати за допомогою всіх належних засобів як національного, так і міжнародного характеру, створення умов, що забезпечують ефективне здійснення прав і принципів, зокрема право усіх трудящих на захист своєї гідності на робочому місці. Виділено окремо ст. 26, котра передбачає право працівника на захист своєї гідності за місцем роботи.

У преамбулі Європейської конвенції про незастосування строку давності до злочинів проти людства та військових злочинів (25.01.1974) вказується на необхідність захисту людської гідності в час війни і у мирний час. У преамбулі Рекомендації № R (92) 6 Комітету міністрів державам-учасницям про послідовну політику щодо інвалідів (09.04.1992) зазначено, що реабілітація інвалідів, у результаті якої досягається їх економічна і соціальна інтеграція, є обов'язком суспільства і гарантією їх людської гідності та вирішення проблем, що виникають у цьому суспільстві перед інвалідами; і її необхідно включити в першочергові завдання будь-якої соціальної політики.

У Рекомендації № R (85) 11 Комітету міністрів державам-учасницям щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (28.06.1985) підкреслено, що на всіх етапах розгляду справи допит потерпілого повинен проводитись з урахуванням його особистого становища та його прав і гідності.

3. Стандарт, з яким вступає в суперечність явище, засуджене відповідним міжнародним правовим актом. У ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод (04.11.1950) міститься заборона катувань. Зокрема вказано, що ніхто не повинен підлягати тортурам, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Згідно з Європейською конвенцією про попередження тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (27.11.1987) створено Європейський комітет по попередженню тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження або покарання. Цей комітет вивчає, в якому становищі перебувають особи, позбавлені волі, з метою посилення, якщо це необхідно, захисту від тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження або покарання.

Європейська соціальна хартія (03.05.1996) містить ст. 26, котра передбачає право працівника на захист своєї гідності за місцем роботи. З метою забезпечення ефективного здійснення реалізації права всіх трудящих на захист гідності за місцем роботи, Сторони зобов'язуються сприяти роз'яснювальній роботі, інформуванню з питань сексуальних домагань на робочому місці чи в зв'язку з роботою і їх запобіганню та вживати всі необхідні заходи для захисту трудящих від такої поведінки; сприяти роз'яснювальній роботі, інформуванню щодо знущань,

явно ворожих дій проти окремих трудящих на робочому місці чи у зв'язку з роботою і їх запобіганню та вживати всі необхідні заходи для захисту трудящих від такої поведінки.

4. Об'єкт можливих протиправних порушень з одночасною вказівкою таких порушень. Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології і медицини: Конвенція про права людини і біомедицину (04.04.1997) у преамбулі вказує, що використання біології і медицини може призвести до дій, котрі поставили б під загрозу людську гідність.

Європейська конвенція про незастосування строку давності до злочинів проти людства і найбільш грубі порушення законів та звичаїв війни є серйозним посяганням на людську гідність.

Рекомендація № R (91) 11 Комітету міністрів державам-учасницям щодо експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми і неповнолітніми (09.09.1991) рекомендує забезпечення особливих умов при судових слуханнях з дітьми, котрі були потерпілими чи свідками сексуальної експлуатації, щоб знизити травматичний вплив таких слухань і підвищити достовірність їх заяв, поважаючи при цьому їх гідність.

Рекомендація № R (92) 6 Комітету міністрів державам-учасницям про послідовну політику щодо інвалідів (09.04.1992) у преамбулі зазначає, що незахищеність прав громадян-інвалідів і нерозширення їх можливостей є порушенням людської гідності і причиною тяжкого фінансового становища, в результаті чого багато людей без будь-якої необхідності стають залежними від інших і нездатними до будь-якої економічної чи соціально корисної діяльності; засоби полегшення такої залежності часто є лише фінансовими, в той час як грошові виплати інвалідам — це лише один аспект будь-якої політики на допомогу інвалідам.

Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів державам-учасницям щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (28.06.1985) наголошує на необхідності уникати розголошення будь-яких фактів, котрі можуть невинувато торкатися приватного життя чи образити гідність потерпілого.

5. Об'єкт державно-правового захисту. Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології і медицини: Конвенція про права людини і біомедицину (04.04.1997) у преамбулі вказує, що держави-учасниці сповнені рішучості прийняти в галузі застосування біології та медицини заходи, спроможні гарантувати людську гідність та основні права і свободи особи.

Рекомендація № R (91) 11 Комітету міністрів державам-учасницям щодо експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми і неповнолітніми (09.09.1991) рекомендує державам-учасницям переглянути своє законодавство і практику з метою забезпечення особливих умов при судових слуханнях з дітьми, котрі були потерпілими чи свідками сексуальної експлуатації, щоб знизити травматичний вплив таких слухань і підвищити достовірність їх заяв, поважаючи при цьому їх гідність.

Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів державам-учасницям щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (28.06.1985) зазначає, що в інформації і політиці стосовно зв'язків з громадськістю, що стосуються розслідування і судового розгляду злочинів, повинна враховуватись необхідність захисту потерпілого від розголошення будь-яких фактів, котрі можуть невинувато торкатися приватного життя чи образити гідність потерпілого.

Аналізуючи зміст Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод та зміст інших правових актів Ради Європи, можна прийти до висновку, що їх цінність полягає не лише у закріпленні принципів, прав і свободах, а головним чином, в механізмі їх впровадження. На думку відомого французького вченого

К. Васака, "... цінність Конвенції визначається фактично її механізмом, а не правами, які вона захищає. Вперше в історії людства існує міжнародний механізм, котрий функціонує поза державою і виражає загальні цінності всього людства" [7, р. 673].

Визначальне місце в цьому механізмі займає Європейський суд з прав людини (далі Суд). Суд є особливим наднаціональним юрисдикційним органом, який забезпечує конкретну реалізацію прав, передбачених Конвенцією, застосування її норм. Цей орган було створено 1959 року в Страсбурзі для провадження по справах щодо порушення Європейської конвенції про захист прав та основних свобод. Після реформи конвенційної системи, проведеної 1998 року на підставі Протоколу № 11 до Конвенції, компетенція Суду розширилась. Це пояснюється припиненням діяльності Європейської комісії з прав людини, котра виконувала до цього квазісудові функції. Згідно з цим протоколом було також змінено компетенцію Комітету Міністрів Ради Європи, котрий став "керівним органом у Раді Європи, що визначає діяльність всієї організації" [8, с. 6].

Згода суверенних держав дозволити наднаціональному суду здійснювати перегляд рішень національних судів та зобов'язання держав виконувати рішення цього суду є історичним і безпрецедентним кроком у міжнародному праві [8, с. 14]. Особливо при цьому слід враховувати ризик того, що держава може бути поставлена перед необхідністю змінити своє законодавство та виплатити відшкодування. Рішення Суду є обов'язковими для держав-учасниць, а за їх виконанням наглядає Комітет міністрів Ради Європи. Тому створений механізм є своєрідною "наднаціональною владою. Її заснування вимагає від держав-учасниць Ради Європи відмовитись від стереотипів, що склалися, а також від абсолютизації державного суверенітету" [9, с. 481].

На думку колишнього голови Суду Р. Рісдаля, формально конкретні судові рішення обов'язкові тільки для держав, що виступають у якості відповідачів у відповідних справах. Однак інші країни фактично керуються ними при оцінці відповідності внутрішнього правового порядку вимогам Конвенції. У ряді випадків вони спонукали держави, які не є учасниками розгляду, зайнятися удосконаленням національного законодавства і відкоректувати правозастосувальну практику. Крім того, у тлумаченні Суду, Конвенція — ще не застиглий раз і назавжди документ, а живий договір, який розвивається і підлягає тлумаченню у світлі тих умов, котрі склалися на сьогодні.

Висловлюється думка, що, приймаючи рішення, Суд виходить з принципу максимально можливого розширення сфери своєї компетенції. "Характерними особливостями такого підходу є прагнення до максимального розширення сфери застосування конвенційних положень, що дістає вияв у спробах поширення юрисдикції Суду на питання, які, з точки зору формального підходу, повинні були б знаходитись за її межами; уникнення формулювання загальних принципів провадження або концептуальних підходів до вирішення усіх подібних справ, обмеження сфери їх можливого застосування невеликою категорією питань (процедура апеляції, перехід процесуальних прав до третіх осіб тощо); забезпечення постійного розвитку механізму захисту прав і свобод людини, створеного Конвенцією, включаючи можливість ревізії попередньої практики" [10, с. 47]. Вищенаведене зумовлене об'єктивною неможливістю визначення в юридичній нормі конкретної сфери здійснення того або іншого особистого права чи свободи. Оскільки розуміння сутності прав і свобод людини, їх обсягу змінюється у процесі розвитку суспільства, то завданням Суду є застосування максимально гнучкого підходу при використанні конвенційних положень та принципів, закріплених у його практиці для максимального забезпечення захисту прав і свобод людини.

Таким чином, практика Суду відіграє суттєву роль, спонукаючи уряди всіх держав-учасниць Конвенції відповідним чином змінювати національне законодавство. У цьому є один з найбільш дієвих соціально-правових результатів

рішень Суду. Такі рішення "... приводять у рух ст. 1 Конвенції, конкретизуючи уявлення про ті дії, до яких повинна вдатись держава-відповідач задля її виконання. Змістовна конкретизація загального конвенційного обов'язку держави — ось у чому насамперед вбачається значення (регулятивний вплив) рішень Суду" [11, с. 35]. Іншими словами, рівень ефективності рішень Суду залежить від того, наскільки оперативно і повно держава реагує на ці рішення. Оскільки така реакція держави проявляється у внесенні змін до національного законодавства, то саме рішення Суду можна вважати визначальним засобом захисту людської гідності та прав людини у рамках Ради Європи.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що розширення плідної співпраці держав у рамках Ради Європи можливе лише на такій правовій базі, основою якої є принципи людської гідності та прав і свобод людини. Про це свідчить низка проаналізованих міжнародних правових актів. Поряд з цим слід відмітити, що жоден з названих актів не містить загального визначення поняття "людська гідність". Немає такого визначення і серед рішень Європейського суду з прав людини, що зумовлює неоднозначне розуміння вказаного поняття і може призвести до його не виправдано звуженого тлумачення. Чітке ж визначення змісту поняття "людська гідність" як онтологічної основи прав і свобод людини могло б виступати формальною підставою для розширення можливостей використання таких прав і свобод.

Список використаних джерел

1. Грицук, О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми [Текст] / О. В. Грицук. — Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. — 428 с.
2. Присяжнюк, Т. Система Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини — унікальний інструмент захисту порушених прав [Текст] / Т. Присяжнюк // Право України. — 2001. — № 6. — С. 33–35.
3. Антонович, М. Міжнародне публічне право [Текст] / М. Антонович. — К. : Алерта, 2003. — 307 с.
4. Саидов, А. Х. Международное право прав человека [Текст] / А. Х. Саидов. — М. : Академический правовой университет, 2002. — 198 с.
5. Луць, Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) [Текст] : [монограф.] / Л. А. Луць. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 304 с.
6. Гом'єн, Д. Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини [Текст] / Донна Гом'єн. — Львів : Кальварія, 2000. — 172 с.
7. Vasak, K. The Council of Europe [Text] / K. Vasak // The International Dimensions of Human Rights / Karel Vasak [gen. ed.]. — Paris, Unesco; Westport, Conn., Greenwood Press, 1982. — Volume 2. — P. 457–542.
8. Бюлетень центру інформації та документації Ради Європи в Україні [Текст]. — К. : Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1998. — 63 с.
9. Общая теория прав человека [Текст] / под ред. Е. А. Лукашевой. — М. : Норма, 1996. — 520 с.
10. Андріанов, К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини [Текст] / К. Андріанов // Право України. — 2000. — № 8. — С. 46–51.
11. Рабінович, П. Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави-члени Ради Європи [Текст] / П. Рабінович // Право України. — 2000. — № 11. — С. 34–36.

Надійшла до редакції 25.12.2012

Гришук О. В. Особенности закрепления идеи человеческого достоинства в правовых актах Совета Европы

На современном этапе развития мирового сообщества проблема человеческого достоинства приобретает все большую актуальность, однако понимание содержания человеческого достоинства не отличается единодушием, что предопределенно в первую очередь историко-социальными факторами. В результате проработки правовых актов Совета Европы автор пришла к выводу, что человеческое достоинство является онтологической основой прав и свобод человека.

Ключевые слова: человеческое достоинство, достоинство человека, права человека.

Gryshchuk, O. V. Features Fixing Ideas of Human Dignity in the Legal Acts of the Council of Europe

At today's stage of development of society the real progress is impossible without security of human dignity. The author analysed the legal acts of the European Council and made conclusion that human dignity is a source of human rights.

Keywords: dignity of human person, human dignity, human rights.

